

BABAM SADRI MAKSUDİ*

Adile Ayda

Babam aynı zamanda hocam, üstadım olan Sadri Maksudi Arsal'ı pek az kimsenin benim kadar iyi tanıdığını zannediyorum. Onun her zaman ve her yerde etrafına ilim, ahlâk, fazilet, ideal saçmış olan şahsiyetini tanıtmak benim vazifemdir.

Bana anlattıklarından, duyduklarımından, okuduklarımdan hâsıl olmuş ve zihnimde bir şerit gibi uzanan tercümeihali şaşılacak bir mantığa itaat eden, harikulâde bir bütünlük gösteren, hareketli, zengin ve dolgun bir hayattır:

Kazan şehrine yakın şirin bir kasabada, çok dindar bir ailede dünyaya gelmiş, okuma çağına gelince Kazan'daki Allâmiye Medresesi'nin iptidaî kısmına leylî olarak verilmiştir. Burada şark ilimlerini ve şark dillerini mükemmel surette tahsil ettiği halde, muâsır medeniyetin dışında kalmakta olduğunu hissetmiş ve Garb âlemine nüfuz etmek için bir vâsıta, bir pencere telâkki ettiği Rusça'yı gizli gizli öğrenmeye başlamış. Ondört yaşına geldiği zaman, ailesinin ve muhitinin tenkidine ve takbihine rağmen, en iyi arkadaşı olan ve ileride Kazan Türklerinin en meşhur romancısı olacak olan Ayaz İshakî ile birlikte Rus Muallim Mektebi'ne girmiştir. Rus mektebini bitirir bitirmez ilk işi *Maişet* adlı bir roman yazmak olmuştur. Bu roman millî ızdırablarla kıvranan bir gencin hikayesi, Kazan Türklerinin millî problemlerinin bir panoramasıdır.

Milletinin problemlerini çözebilmek, milletine yardım etmevk için genç Sadri Maksudi kendisinin henüz kâfi derecede mücehhez olmadığını hisseder. Yüksek tahsilini yapmak, hem de Türklüğün merkezi, kıblesi olan İstanbul'da yapmak arzusundadır. O sıralarda tanıştığı ve daima "manevî babamdır" diye göz yaşları ile andığı büyük Türk mefkûrecisi İsmail Gaspıralı kendisine emelinin gerçekleşmesi için mânen ve maddeten yardım eder. 1900'de İstanbul'a gelir. Şöhretlerini duyduğu ve ağabeyi Hâdi Maksudi'nin evinde muntazaman takib ettiği İstanbul gazete ve mecmualarında yazılarını okuduğu, eserlerini mütalea ettiği şahsiyetlerle bir bir tanışmağa teşebbüs eder. Bu şahsiyetlerin çoğu ve bilhassa Ahmed Midhat Efendi kendisine Paris'e gitmeği, tahsiline orada devam etmeği tavsiye ederler.

1906'da Paris Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra Kazan'da avukatlık yapmak üzere memleketine döner. Devlet avukatlık imtihanını muvaffakiyetle verdiği sırada bütün Rusya'da yeni meşrutî rejime göre seçimler başlar ve diğer ekalliyetler gibi Türk

* Adile Ayda, "Babam Sadri Maksudi", *Cumhuriyet*, nr. 11.709, 11 Mart 1957, s. 2.

ekalliyetleri de Rus Millet Meclisi'ne, yani "Duma"ya gönderecekleri mümessilleri intihab ederler. Sadri Maksudi Kazan mebusu seçilir. Bir müddet sonra Rusya'dan İngiltere'ye bir Parlâmento Heyeti gitmesi mevzu bahis olunca, Duma'nın en iyi Fransızca konuşan mebuslarından olarak Heyete dâhil olur ve Kral VII. Edvard'ın misafiri bulunur. Döndükten sonra İngiltere'ye *Seyahat* adlı bir küçük eser neşrederek İngiliz demokrasisine hayranlığını anlatır ve Kazan münevverleri arasında demokrasi idealini uyandıрмаğa, yaymağa çalışır.

Sadri Maksudi iki devre âzâsı bulunduğu Rus Meclisi'nin gerek heyet-i umumiye içtimalarında, gerek grup toplantılarında, yalnız Kazan Türklerinin ve Rusya Müslümanlarının hak ve menfaatlerini müdafaa etmekle kalmamış, Türk birliğini Rus istatistiklerine ve haritalarına dayanarak haykırmış ve her fırsatta Türkiye lehinde nutuklar söylemek cesaretini göstermiştir.

"Rus hükümeti Boğazlar üzerindeki emellerinden vazgeçmezse, bütün Rusya Müslümanlarını karşısında muhalif olarak bulacaktır" sözlerini ihtiva eden nutku o zamanki İstanbul matbuatına da geçmiştir.

Çarlık rejimi yıkıldıktan sonra kurulan muvakkat hükümet Türkistan'ı idare etmek üzere ihdas ettiği Umumî Valilik Heyeti'nin dört âzâlığından birine Sadri Maksudi'yi tayin etmiş ve uhdesine Maarif işleri verilmiştir.

Sadri Maksudi'nin en aziz emeli milletini hür ve müstakil görmek olduğu için, o sıralarda, Rusya'nın siyasî durumunu göz önünde tutarak, emelini gerçekleştirmenin yollarını aramıştır. Kendisi gibi düşünen arkadaşlarının teşebbüsü ile 1917 senesinin Temmuzunda Kazan'da Rusya Türkleri Kongresi toplanmış. Bu kongrenin toplandığı Şehir Tiyatrosu'nda babamın söylediği nutku dinlerken hüüngür hüüngür ağladıklarını bana pek çok kimseler anlatmışlardır. Aynı gün "Millî-Medenî Muhtariyet" ilân edilmiş ve Millet Meclisi'ni toplamakla vazifeli bir "Muhtariyet Heyeti" seçilmiş. Sadri Maksudi bu heyetin reisi olmuş. 1917 senesinin Kasım ayında içtima eden Millet Meclisi, Muhtar Türk Devletini idare etmek üzere "Millî İdare" ismiyle bir icra organı teşkil etmiş ve Sadri Maksudi'yi "Millî İdare Reisi" unvanıyla Devlet Başkanı seçmiştir.

***

Babam hakkında şahsî hatıralarımı geriye giderek yokladığım zaman ilk olarak hayalimde beliren şey koyu kırmızı renk intibai ve küçücük bir festir: Üç dört yaşında bir yavru idim. Bir gün, bayram veya doğum günüm olacak ki, bana bir sürü oyuncaklar, bebekler hediye ettiler. Ben misafir odamızın pembe halısı üzerinde sarı bukleli bebeklerim arasında otururken babam içeri girdi ve bana o zamana kadar hiç görmediğim bir çeşit bebek uzattı. Bebek erkekti ve başında kırmızı bir şapka vardı. Babam:

- Bu şapka değildir. festir, dedi. Bu bebek bir İstanbul bebeğidir, İstanbul efendisi.

Ve beni kolları arasına alarak havaya kaldırdı. Sonra bir koltuğa oturdu, ben onun kucağında, İstanbul beyefendisi benim kucağında.

- Dinle, dedi. Türkler yalnız Kazan'da değil, dünyanın birçok yerlerinde vardır. Türkler çok büyük millettir, en büyük millettir. Bir zamanlar birçok büyük Hanlıklar kurmuşlardı: Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı, Türkistan Hanlığı, İstanbul Hanlığı... Fakat Türklerin düşmanı olan Ruslar bu hanlıkları bir bir yıktılar. Şimdi bir tek Hanlık kaldı: İstanbul Hanlığı. Oradaki Türkler hür ve müstakildir. Rus polisi, Rus askeri hiçbir işlerine karışamaz. Polis

de asker de Türktendir. İşte bu bebek oradan geliyor. Fakat şimdi Ruslar başka milletlerle birleştiler. İstanbul Hanlığı'yla harb ediyorlar. İstanbul'u almağa çalışıyorlar. Orası son Türk ülkesidir. Hepimizin müstakil vatanıdır. Orası da yenilirse bütün Türkler esir olacaklar. İşte onun için her sabah gazeteleri korkudan titreyerek açıyoruz.

Aradan tahmin edemediğim bir zaman geçmişti. Artık babamdan herkes "Reis" diye bahsediyordu. Benimle konuşmağa, benimle uğraşmağa vakti yoktu. Çalışma odasında saatlerce yüksek sesle konuştuğu adamlarla mühim işler yaptıklarının farkında idim. Kış ve yaz böyle geçti. Yeniden kış geldi.

Bir gün ben sokakta kardan adam yaparken, babamın evden çıktığını gördüm. Her zaman şöyle gülümseyip geçtiği halde, bu defa durdu, beni kaldırıp kucakladı ve uzun uzun öptü. Bir daha kendisini senelerce görmedim. Meğer Bolşevikler Türk Devleti'ni yıkmışlar, babamın kafasını getirene bin ruble vâdetmişler, bizi yeniden esir etmişler. Babam da Fransa'ya geçmiş, Sulh Konferansı nezdinde Kazan Türklerinin haklarını tanıtmak için uğraşmış.

Bir ilkbahar mevsimi Finlandiya'da buluştuk. Birkaç ay, cömert ve ikramcı Finlandiya Türklerinin misafiri olarak kaldık. Bu devir çocukluk hayatımın en mesut devridir. Babamın bize hasredecek çok vakti vardı. Bir sayfiye yerinde çam ormanları arasında oturuyorduk. Babam kardeşimle beni günde iki defa ormana gezmeğe götürüyordu. Fakat biz biraz yürüdükten sonra "Baba, masal anlat" derdik. Bir çam ağacının dibine annemin verdiği örtüleri yayar ve uzanırdık, babam da anlatmağa başlardı. Masal çok defa vatanını kurtaran bir kahramanın, bir halk çocuğunun hikayesi idi.

Çok geçmeden Berlin'e geldik. Babamın ilmî hayatı başlamıştı. Sabahtan akşama kadar kütüphanede çalışıyor, Türk tarihi hakkında bir kitap yazıyordu. Pazar günleri evimiz Kazanlı Türk talebeler ile dolup taşıyordu. Bunların bazıları kendilerine Tatar diyorlardı ve buna babamın pek canı sıkılıyordu.

Tatar kelimesini sevmezdi. Derdi ki; "Bu isim bir cehalet ve şursuzluk mahsulüdür. Tatar Moğol'un müradifidir. Daha doğrusu bir Moğol kabilesinin adıdır. Moğollar ise Türk değildirlir. Fakat Moğollar bir müddet Türk ülkelerinde hâkim buldukları için, Ruslar Moğollarla Türkleri birbirleri ile karıştırmışlar ve hepsine birden, istihkar makamında Tatar demişler. Tıpkı Fransızların Almanlara Bosch demesi gibi. Farzedin ki günün birinde Almanlar kendilerine Bosch demeğe başlasınlar. Kazan Türklerinin, Kırım Türklerinin kendilerine Tatar demesi tıpkı buna benzer".

Babamın Berlin Devlet Kütüphanesi'ndeki tetkik ve araştırmaları nihayet bulunca Paris'te yerleştik. Babam Sorbon'a bağlı bir enstitüde "Türk Kavimleri Tarihi"ni okutuyordu. Fakat 29 Teşrinievvel 1923 tarihinden itibaren içinde yeni bir emel doğmuş bulunuyordu. Hür ve müstakil vatana gitmek, Gazi Mustafa Kemal'in elini sıkmak. 1924'te yalnız gitti. 1925'te ailece geldik ve Ankara'da yaşamağa başladık.

Babam sevinçli, neşeli, mesuttu. Hukuk Mektebi'ndeki müderrisliği ile ailesinin hayatını temin edebildiği için değil, çok geçmeden mebus olduğu için de değil, hattâ Atatürk'ün teveccühüne ve dostluğuna mazhar olduğu için de değil. Bu müstakil vatan parçasında Türklük için tasavvur ettiği emellerin gerçekleştiğini gördüğü için, yapılan inkılâblarla Türklüğün kuvvetleneceğini, yükseleceğini ümid ettiği için.

1928 ile 1938 arasında babam birçok inkılâb hareketlerine, kültür hamlelerine mütaleaları, teklifleri, terviçleri ile karıştı. Tam on sen hemen her hafta, bazan haftada iki defa Atatürk'ün sofrasına çağırıldı. Akşam yediye doğru telefon çaldığı zaman bilirdik ki Yaverliktendir.

İnkılâbın lâboratuvarı vazifesini görmüş olan “sofra” etrafındaki sohbet ve münakaşalarda Atatürk'ün müşavere tekniğini, kendi fikrini başkalarına kabul ettirmek, umurun kararı haline getirmek veya bilâkis başkasının fikrini kendi fikri halinde formüllendirmek hususundaki taktiğini babam bana teferruatıyla anlatmıştı.

Babamın şapka inkılâbı ve harf inkılâbı sahasında hiçbir hissesi yoktur. Fakat diğer bazı inkılâb hareketlerinde rolü mevcuttur.

Dil inkılâbının Sadri Maksudi'nin *Türk Dili İçin* adlı kitabı ile ne kadar sıkı surette alâkalı olduğunu ispat eden vesikalar sayısızdır. Tarih Kurumu'nun Sadri Maksudi'nin son Türk Ocakları Kongresi'nde yaptığı bir teklif üzerine tesis edildiğine ve tarih çalışmalarına bundan sonra başladığına *Türk tarihi Hakkında Mütalealar* adlı risale bir delildir. Soyadı Kanunu'nun hazırlanmasında, Darülfünun'un ıslahında, Üniversite hocaları için “Profesör” unvanının kabul edilmesinde Sadri Maksudi'nin çok büyük, hattâ birinci derecede rolü olduğunu bilenler çoktur.

***

Sadri Maksudi'nin en büyük, asıl büyük tarafı eğilmek nedir bilmeyen bir karaktere sahip oluşu idi. İdealinden, prensiplerinden hiçbir zaman, hiçbir kuvvet karşısında fedakârlık yapmamıştır. Daima, her yerde doğruyu söylemiş, hakikat bildiğini müdafaa etmiştir.

Menfaat mülâhazası nedir bilmez, hak ve hakikatin fevkinde kıymet tanımazdı. Hayramı olduğu ve çok sevdiği Atatürk'ün bile bazı arzu ve emirlerine mukavemet etmiştir. Güneş-Dil Teorisi lehinde, Atatürk bütün ısrarlarına rağmen, onun ağzından bir tek cümle alamamış, Hititlerin veya Yunanlıların Türk olduğuna dair bir kelime söylememiştir.

Bir gün Meclise “Denizbank”ın tesisine dair bir kanun getirdiler. Kürsiye çıktı, Denizbank kelimesi Türk gramerine ve Türk dilinin ruhuna tamamen aykırıdır, diye uzun izahat verdi. Kürsüden inip yerine oturduğu zaman bir arkadaşı kolundan çekerek:

- Ayol, ne yaptın, Denizbank adını Atatürk koymuş, dedi.

Verdiği cevap şudur:

- Ne çıkar, hakikat değişmez ki!

Ve “Denizbank hâdisesi” patlak verdi.

Cilt cilt eserleri, hukuka, hukuk tarihine, hukuk felsefesine, Türk hukukuna dair kitapları hak için mücahede, haksızlık ile mücadele mevzularına hasredilmiş sayfelerle doludur. Hakkın ve hakikatin müdafaası uğruna her şeyini feda etmeğe hazır. Çok defa etmiştir de. Onun bu hareketlerine bazıları “gaf” ismini verirlerdi. Fakat o, menfaati pahasına, hak ve hakikat istikametinde hareket ettiği zaman öyle bir vicdan huzuru duyardı ki, gaftan bahsedener bu huzurun tadını tasavvur dahi edemezler.

... Plutark'ın kitabındaki adamlar serisinden bir insandın, baba! Ölüm döşeğinde, hastalıkla pençeleşirken bile yüzün çizgisiz buruşuksuzdu. Vicdanın gibi, hayatın gibi.

Ebediyet içinde hayalin ne güzeldir, babacığım!

Ruhun müsterih olsun! Seni örnek alacak, senin izinde yürüyecek Türk evlâdları çoktur.